

**ELLIPTIK KONSTRUKSIYALARNING GAP TUZILISHIDAGI
O'RNI**

G'iyosidinova Gulnoza Najmidinovna

gulnozaqiyosidinova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada elliptik konstruksiyalarning gap tuzilishidagi o'rni, grammatik xususiyatlari va kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Ellipsis nutq jarayonida mazmuni kontekst yoki vaziyat orqali anglashiladigan ayrim gap bo'laklarining tushirib qoldirilishi asosida yuzaga keladigan sintaktik hodisa hisoblanadi. Bunday konstruksiyalar nutqning ixchamligi, takrorning oldini olish, fikrni tez va ta'sirchan ifodalash hamda matnning mazmuni yaxlitligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada elliptik konstruksiyalarning sodda va qo'shma gaplardagi ko'rinishlari, dialogik nutqdagi vazifalari, kontekst bilan munosabati hamda semantik va pragmatik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, elliptik konstruksiyalarni sintaktik va kommunikativ nuqtayi nazardan o'rganishning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ellipsis, elliptik konstruksiya, gap tuzilishi, sintaksis, kontekst, nutq, kommunikativ vazifa, to'liqsiz gap, semantika, pragmatika, ixchamlilik, sintaktik birlik.

Kirish

Tilning asosiy vazifalaridan biri inson tafakkuridagi fikrlarni aniq va samarali tarzda ifodalashdan iborat. Nutq jarayonida so'zlovchi fikrni har doim ham to'liq grammatik shaklda bayon qilmaydi. Ayrim hollarda mazmuni tinglovchiga oldingi gap, vaziyat yoki umumiy bilim asosida tushunarli bo'lgan so'z va gap bo'laklari tushirib qoldiriladi. Bunday hodisa tilshunoslikda ellipsis yoki elliptik konstruksiya deb yuritiladi. Ilmiy adabiyotlarda ellipsis kontekstda mavjud bo'lgan, biroq yuzaki gap tuzilishida ifodalanmagan elementlarning tushirilishi sifatida izohlanadi. Elliptik konstruksiyalarni o'rganish gapning grammatik qurilishi bilan

uning mazmuni o'rtasidagi munosabatni aniqlash uchun muhimdir. Chunki gap tarkibidagi ayrim birliklar ifodalanmagan bo'lsa-da, uning umumiy mazmuni saqlanib qoladi. Demak, elliptik konstruksiya shakliy jihatdan qisqargan bo'lsa ham, kommunikativ jihatdan to'laqonli birlik vazifasini bajarishi mumkin.

Asosiy qism

Elliptik konstruksiyaning asosiy belgisi gap tarkibidagi muayyan komponentning bevosita ifodalanmasligi va uning mazmuni kontekst asosida tiklanishidir. Ellipsisning bunday xususiyati uni oddiy grammatik qisqartirishdan farqlaydi. Tadqiqotlarda ellipsisning o'ziga xos jihati tushirilgan birlikning tinglovchi yoki o'quvchi tomonidan mavjud kontekst asosida anglanishida ekanligi ta'kidlanadi. Gap tuzilishida elliptik konstruksiyalar, avvalo, sintaktik ixchamlikni ta'minlaydi. So'zlovchi avvalgi gapda mavjud bo'lgan birlikni qayta takrorlamasdan, faqat yangi axborotni ifodalash bilan cheklanadi. Masalan, "Akmal kitob o'qidi, Anvar esa jurnal" gapida "o'qidi" kesimi ikkinchi qismda tushirib qoldirilgan. To'liq shaklda "Akmal kitob o'qidi, Anvar esa jurnal o'qidi" bo'lishi mumkin. Biroq ikkinchi "o'qidi" fe'lini takrorlash kommunikativ jihatdan zarur emas. Shu sababli gapning ikkinchi qismida elliptik konstruksiya yuzaga keladi.

Qo'shma gaplarda esa ellipsis ko'pincha birinchi qismda ifodalangan birlikning keyingi qismda takrorlanmasligi natijasida yuzaga keladi. Masalan, "Men kitobni, ukam esa daftarni oldi" gapida ikkala predikativ qism uchun umumiy bo'lgan "oldi" kesimi ikkinchi qismda tushirilishi mumkin: "Men kitobni, ukam esa daftarni". Mazmun kontekst orqali aniq bo'lgani sababli gapning kommunikativ yaxlitligi buzilmaydi.

Ellipsisning gap tuzilishidagi yana bir muhim jihati uning kontekstga bog'liqligidir. Tushirilgan birlikni aniqlash uchun ko'pincha oldingi yoki keyingi gapga murojaat qilish zarur. Shu sababli elliptik konstruksiyalarni alohida gapdan ko'ra matn yoki nutq jarayoni doirasida tahlil qilish samaraliroqdir. Ellipsisda gapning formal tuzilishi qisqargan bo'lsa-da, matnning semantik yaxlitligi saqlanib qoladi. Dialogik nutqda elliptik konstruksiyalar juda faol qo'llanadi. Savol-javob jarayonida tinglovchi savolda mavjud bo'lgan ma'lumotni takrorlamasdan, faqat

yangi yoki muhim axborotni beradi. Masalan:

- Bugun darsga borasanmi?
- Ha, boraman.

Elliptik konstruksiyalarda semantik to'liqlik va grammatik to'liqlik bir-biridan farq qiladi. Grammatik jihatdan gapning ayrim bo'laklari mavjud emasdek ko'rinsa-da, semantik jihatdan fikr to'liq bo'lishi mumkin. Masalan, “Kim keldi?” – “Akmal” dialogida javob bitta so'zdan iborat, ammo uning mazmuni “Akmal keldi” tarzida anglashiladi. Demak, gapning grammatik shakli qisqargan bo'lsa ham, kommunikativ mazmun to'liq saqlanadi. Ellipsisning sintaktik tabiati masalasida turli ilmiy yondashuvlar mavjud. Ayrim nazariyalarda tushirilgan birlik gapning yashirin sintaktik strukturasida mavjud deb qaraladi. Boshqa yondashuvlarda esa elliptik konstruksiyaning mazmunini to'liq tiklash uchun faqat sintaktik tuzilma emas, balki diskurs va kontekst ma'lumotlari ham zarur deb hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda sintaksis va semantika o'rtasidagi moslik, shuningdek, kontekstning ellipsisni izohlashdagi roli asosiy muammolardan biri sifatida ko'rsatiladi.

Elliptik konstruksiyalar badiiy matnda ham o'ziga xos uslubiy vazifani bajaradi. Yozuvchi qahramon nutqini tabiiylashtirish, uning ruhiy holatini ko'rsatish, hayajon yoki ikkilanishni ifodalash uchun qisqa va tugallanmagan gaplardan foydalanishi mumkin. Masalan, qahramonning “Agar u yana...” shaklidagi nutqi uning fikrini tugatolmay qolganini, qo'rquv yoki hissiy zo'riqish holatini ifodalashi mumkin. Demak, ellipsis nafaqat sintaktik, balki ekspressiv-stilistik vosita hamdir. So'zlashuv uslubida elliptik konstruksiyalarning qo'llanish chastotasi yuqori bo'lishining asosiy sabablaridan biri kommunikativ vaziyatning mavjudligidir. Suhbatdoshlar ko'pincha bir xil vaziyatni, mavzuni yoki oldingi axborotni bilganligi sababli gapning barcha qismlarini ochiq ifodalashga ehtiyoj sezmaydi. Natijada nutq tabiiy ravishda qisqaradi.

O'zbek tilida fe'l shakllarining shaxs-son ma'nosini ifodalashi ham ayrim elliptik konstruksiyalarning yuzaga kelishiga imkon beradi. Masalan, “Keldim” shaklida ega “men” alohida ifodalanmagan bo'lsa-da, fe'lning shaxs-son shakli

orqali bajaruvchi anglashiladi. Bunday holatni o'zbek tilining grammatik xususiyatlari bilan bog'liq holda o'rganish mumkin. O'zbek va ingliz tillaridagi elliptik konstruksiyalarni qiyoslagan tadqiqotlarda ham kontekst, pragmatik vaziyat va fe'lining shaxs-son ko'rsatkichlari muhim omillar sifatida qayd etilgan.

Elliptik konstruksiyalar matnning bog'lanishida ham muhim rol o'ynaydi. Bir xil birliklarning qayta-qayta takrorlanmasligi matnning ixchamligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, tushirilgan birlikni tiklash imkoniyati oldingi gap bilan keyingi gap o'rtasidagi semantik aloqani mustahkamlaydi. Natijada ellipsis matnning yaxlitligi va izchilligini ta'minlovchi vositalardan biriga aylanadi.

Ellipsisni to'liqsiz gap bilan bog'liq holda o'rganish ham muhimdir. Biroq barcha to'liqsiz gaplarni bir xil tarzda elliptik konstruksiya deb hisoblash mumkin emas. Ellipsisda tushirilgan birlikni kontekst yoki vaziyat asosida tiklash imkoniyati mavjud bo'ladi. Shu sababli elliptik konstruksiyaning asosiy belgisi nafaqat shakliy qisqarish, balki mazmuniy tiklanish imkoniyatidir.

Umuman, elliptik konstruksiyalar gap tuzilishining moslashuvchanligini ko'rsatadi. Til tizimi fikrni faqat to'liq grammatik shakllar yordamida emas, balki kontekstga tayangan holda qisqartirilgan konstruksiyalar orqali ham ifodalash imkonini beradi. Bu esa tilning iqtisodiy, kommunikativ va ekspressiv imkoniyatlarini namoyon etadi.

Xulosa

Elliptik konstruksiyalar gap tuzilishida muhim sintaktik va kommunikativ vazifa bajaradi. Ular gap tarkibidagi ayrim birliklarning tushirilishi orqali nutqni ixchamlashtiradi, takrorlarning oldini oladi va fikrning mazmuniy yaxlitligini saqlaydi. Tushirilgan birliklar esa kontekst, vaziyat yoki oldingi nutq asosida tiklanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, elliptik konstruksiyalar sodda va qo'shma gaplarda, ayniqsa dialogik nutqda faol qo'llanadi. Ularning mazmunini anglashda sintaktik tuzilish bilan bir qatorda semantik va pragmatik omillar ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar ellipsisni faqat grammatik tushirilish hodisasi sifatida emas, balki sintaksis, semantika, pragmatika va axborot strukturasi kesishmasida yuzaga keladigan murakkab hodisa sifatida ko'rib

chiqmoqda.

O'zbek tilida elliptik konstruksiyalarni o'rganish tilning milliy va grammatik xususiyatlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Ayniqsa, og'zaki nutq, badiiy matn, maqol va matallar hamda zamonaviy kommunikativ jarayonlarda elliptik konstruksiyalarning qo'llanishini korpus materiallari asosida tadqiq etish muhim ilmiy natijalar berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chomsky N. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton, 1957.
2. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976.
3. Merchant J. The Syntax of Silence: Sluicing, Islands, and the Theory of Ellipsis. – Oxford: Oxford University Press, 2001.
4. Winkler S. Ellipsis and Focus in Generative Grammar. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2005.
5. van Craenenbroeck J., Temmerman T. (eds.). The Oxford Handbook of Ellipsis. – Oxford: Oxford University Press, 2019.
6. Kim J.-B., Nykiel J. The Syntax and Semantics of Elliptical Constructions: A Direct Interpretation Perspective. – Language Research, 2020, Vol. 37, No. 2, pp. 327–358.